

Hazar türk jöhitleri

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 26 января, 2025

Hazar türk jöhitleri HAZAR TÜRK JÖHITLERI

Hazariýa Demirgazyk Kawkazda we Wolganyň aşakky deltasynnda VII asyryň ortalaryndan 970-nji ýyla çenli dowam eden döwletiň demirgazykdaky we günbatardaky ýerlerine diýilýär.

Şonuň üçinem Hazariýa sähralyklardaky imperiýalaryň iň uzak ömürlü imperiýalaryň biridi.

«Hazarlar» sözi ýalňyşdyr. Mongol imperiýasy ýa-da Russiýa imperiýasy ýa bolmasa SSSR ýaly we Polşa-Litwa korollygy ýaly Hazar patyşalygy-da köpmilletli döwlet bolupdyr.

Sebitiň ilatyndaky eteo-hazarlaryň (uýgunlaşan hazarlar, hökümdaryň öz taýpasynyň agzalary) näçeräkdigini we doly kim bolandyklaryny bilemzok.

«Hazarlar jöhitlige geçipdir» diýenimizde-de, kimiň gürrüňini edýändigimizi anyk bilemzok. Hazarlar diýlende alanlar, Wolga tatarlary, Gündogar slawýanlaryň etniki garyndaşlaryndanam söz açsa bolar.

Diňe bilemzok, asla hiç haçan bilmezligimizem ahmal. «Hazar genini» tapandygyny aýdýan kişä ýa-da kişilere-de ynanyp durmaly däl.

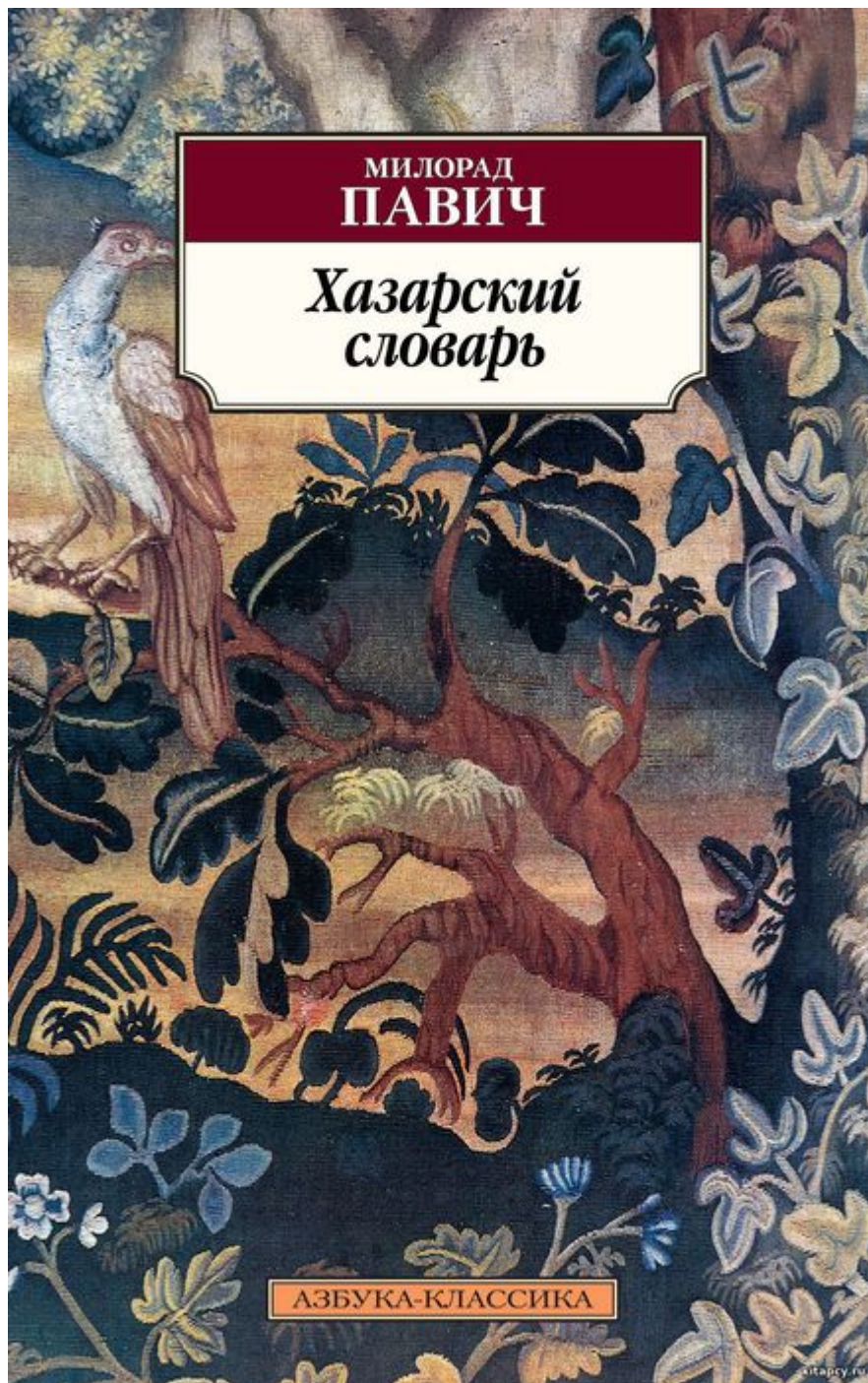
Arap dilinde ýazan ilkinji taryhçylar hazarlardan giçki sasany patyşalarynyň duşmanlary ýa-da ýaranlary hökmünde söz açýarlar. Olar diňe öz günleriniň ýagdaýy hakda aýdypdyrlar we öňki günbatar türklerini şol wagtky ady bilen «hazarlar» diýip atlandyrdylar.

VII asyryň ikinji ýarymynda çenli hakyky hazarlar hakda hiç zat bilemzok, olar goňşularynyň, megerem gan garyndaşlarynyň we dil taýdan doganlarynyň, bulgarlaryň agalygyny ýok edýärler.

Hazarlaryň bulgarlara garşy gazanan ýeňşi bulgarlaryň Moesiýa (häzirki Bolgariýa) ýaly ýerlere pytrap gitmegine sebäp bolupdyr, häzirki Tatarystanyň ýerleri, balkarlaryň ýa-da malkarlaryň şindizem tapylyp bilinjek demirgazyk Kawkaz geçelgeleri, hatda Wengeriýa we Italiýadaky Riminä çenli barýar.

Soňky waka Rimininiň töwereginde nasistleriň tarapdarlygyny edýän Gazagystanyň gurlan Ikinji jahan urşunyň ahyrlarynyň bir bölegini ýatladýar.

Gazaklaryň hazarlaryň nesilleridigini aýtmaga esas berýän geçmişi bar: iki halkyň atlary biri-birine baglanyşykly bolup biler we bu awtor onuň şeýledigine gutarnykly ynanýar: bu atlar «erkin gaýykçylar» ýa-da «töwerekde gaýmalaşýan adamlar» ýaly manyny berýär.

Hazar imperiýasy Bulgar ýurdunyň Magna, Don, Kuban derýalarynyň arasynda ýerleşipdir.

Her imperiýanyň bolşy ýaly hazarlaram köpmilletli bolupdyr we bu ýagdaý imperatorlygyň taýpasynyň ýa-da ýurdunyň Milorad Pawiçiň aýdysy ýaly, elbetde öňki titoçy Ýugoslaviýadaky serb egindeşlerini pikir edip bendi edilşine meňzeýär:

Hazarda birnäçe ýurt bolupdyr, emma Hazar ýurdy bolmandyr.

Pawiçiň «Hazar sözlügi» romanynyň bir ýerinde aýdylyşy ýaly, Piter Goldeniň 1980-nji ýylda Budapeştdе çap edilen iki tomluk doktorlyk dissertasiýasyndan täsirlendi, Goldeniň kitaby 200 hazar ýa-da hazarlar bilen baglanyşykly sözlerden ybarat

sözlükdir.

Muňa garamazdan hazarlaryň haýsy dilde gürländigini bilemzok. Käbir arap awtorlary hazar diliniň türki dile meñzeýändigini, ýagny heniz bu jelegaýlarda ýok türkiýeli türkleriň däl-de, türki halklaryňka ýakyndygyny öňr sürýär. Başgalar hazar diliniň parsy ýa-da türki diller ýaly däldigini, aslynda ähli dillerden tapawutlanýandygyny aýdypdyr.

Hazar diliniň türki dilleriň arasynda häzirki Bolgariýa we Tatarystana gaçan bulgarlaryň öli dili bolan türk-bulgar bilen meñzeş ownuk «düşnüksiz topara» ýa-da Wolganyň boýlarynda ýaşaýan çuwaşlaryň diline degişli bolandygyna ynanmak üçin käbir esaslar bar.

Käbirleri hazarlaryň slawýan dilinde gürländigini öňe sürýär. Meň bu pikire iň bolmanda hazar taryhynyň soňky döwri üçin üns

bermäge meýlik bar: jöhüt jansyzy tarapyndan ýazylan wagtyndan (930-992 ý.) irki polýak taryhynyň iň gadymy çeşmesi şudur, musulman Ispaniýadan çaklamalar.

Bu maglumatyň awtory Pragada we Krakowda slawýan dilinde gürleýän hazar täjirlerini görüpdür.

Muny iki manyly parallellige salgylanyp gysgaça düşündirip bilerin:

Dunaýda birnäçe asyr geçenden soň hazarlardan Woronež baýyrlaryndan gaçan türk-bulgarlar slawýan dilini kabyl etdiler, onuň aýdýany şol slawýan şiwesidi.

Slawýan dili ähli adamlaryň umumy edebi diline öwrüldi. Kirillo-Mefodiý däbine eýermeýän ýeke-täk slawýan dili polýak dilidir.

Uzaga çeken we gandöküşikli iki Arap-Hazar urşy bolupdyr. Birinji Arap-Hazar urşy (642-652-nji ýyllar) we ikinji Arap-Hazar urşy (722-737-nji ýyllar).

Käte hazarlaryň yslam dininiň Gündogar Ýewropa aralaşmagyna böwet bolandygy aýdylýar, emma bu pikir ýalňyş.

Iki wizantiýa imperatory Ýustinian II «Kesik burunly» (685-695-nji ýyllar we 705-711-nji ýyllar) we Konstantin V «Hammar» (741-775-nji ýyllar) atly hazar melikelerine öýleniodir.

Birine ejesi sebäpli «Hazar» (Ýolbars «Hazar» IV, 775-780-nji ýyllar) diýip at berildi.

Hazarlaryň birnäçe şäheri bolupdyr. Bularyň biri Demirgazyk Kawkazda bir ýerlerde, megerem Dagystanyň paýtagty Mahaçgalanyň ýakynyndaky Semender bolmaly.

Bu şäheriň ady belli bir derejede jöhit-awar harabalary bilen meşhur serb posýology Smederowonyň ady bilen baglanyşyklydyr.

Ýene bir hazar şäheri – megerem birmahallar paýtagty Derbent bilen Semenderiň arasyndaky ýa-da Dagystanyň Buýnaks sk şäheriniň golaýyndaky Belenjerdir.

Hazarlaryň eýelik edýän Sarkel atly bir galasy bolupdyr. Onuň ady megerem öli hazar diliniň bir dialekti we anormal türki dili bolan çuwaş dilindäki «Ak Tam» manysyny berýär.

Bu gala megerem rus hronikalarynda agzalýan «Ak lager-diň» bolan «Белая Безха» bolmaly.

Ak kerpiçden gurlan bu hazar galasy şol wagtky imperator Teofilisiň hazar ýaranlaryna hem-de Wizantiýanyň bähbitlerine laýyklykda käbir umumy duşmanlara, megerem proto-magýarlara kömek etmek üçin ýollanan wizantiýaky arhitektor Petrona Kamatir tarapyndan guruldy.

Umut ATASEWEN,
gadymydünýä taryhçysy.

@atasevenoffica

Şenbe, 25.11.2023 ý. Taryhy makalalar